

KLASİK SONRASI ÇAĞATAY TÜRKÇESİ DÖNEMİ SUFİ ŞAİRLERİNDEN BABA RAHİM MEŞREB'İN ŞİİRLERİNDE KUR'ÂN'IN YANSIMALARI: AYET İKTİBASLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME*

İbrahim AKÇA*

Özet

Çağatay Türkçesi, İslami Orta Asya edebî Türk dilinin 15.-20. yüzyılları arasındaki dönemi kapsayan Tarihi Türk lehçelerinden birisidir. Bu lehçe, özellikle Ali Şîr Nevâî ile birlikte klasik hâlini almaya başlamış; 1921 yılına gelinceye kadar da etkisini göstermiştir. Yaklaşık beş yüz yıllık bir dönemde kullanılan Çağatay Türkçesini, klasik öncesi, klasik ve klasik sonrası dönemler olmak üzere üç ana başlıkta incelemek mümkündür. Bu dönemlerde yetişen Sekâkî, Lutfî, Ataî, Ali Şîr Nevâî, Hamîdî, Şeybânî, Bâbur, Ebu'l-Gâzî Bahadır Han, Sûfî Allahyâr, Baba Rahîm Meşreb gibi isimler, sadece Orta Asya İslami Türk edebiyatına değil; İslami Türk edebiyatının tamamı için isimlerini kazınmış önemli şahsiyetlerdir.

Bu çalışmaya konu olan Baba Rahîm Meşreb, Çağatay Türkçesinin klasik sonrası döneminde yaşamış, hayatının büyük bir kısmını diyar diyar gezerek ve gezdiği yerlerde dinî-tasavvufî şiirlerini didaktik bir üslupla, çoğunlukla halkın diliyle söyleyerek geçirmiş önemli bir şairdir. Çalışmada Meşreb'in gazel, müstezat, murabba, muhammes, müseddes, müsebba ve müsemmenlerinde geçen ayet iktibasları tespit edilecek; bu ayetlerin içerikleri ve şairin yaptığı iktibasları manzumelerinde nasıl işlediği açıklamaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Türkçesi, Baba Rahîm Meşreb, Ayet, İktibas.

Reflections of The Quran in The Poems of Baba Rahîm Mashrab, One of The Sufi Poets of The Post-Classical Chagatai Turkish Period: An Investigation on The Quotes of The Verses

Abstract

Chagatai Turkish is the Islamic Central Asian literary Turkish dialect that covers the period of between 15th-20th centuries. This dialect started to take its classic form especially with Ali Şîr Nevâî and it was effective until 1921. It is possible to examine the Chagatai Turkish, which was used in a period of about five hundred years, under three main headings: pre-classical, classical and post-classical periods. Writers who grew up in these periods like Sekâkî, Lutfî, Ataî, Ali Shîr Navâî, Hamîdî, Şeybânî, Bâbur, Ebu'l-Gâzî Bahadır Khan, Sûfî Yâr, Baba Rahîm Mashrab not only the important figures of Central Asian Islamic Turkish literature but also the important names engraved of the whole of Islamic Turkish literature.

Baba Rahîm Mashrab, the subject of this study, lived in the post-classical period of Chagatai Turkish. He is an important name of Chagatai Turkish who travelled in most of his life. He said his religious-mystical poems in a didactic style and in the language of the people in the places he visited. In this study the verse quotations in Mashrab's poems will be determined and try to explain the verses and how the quotations were written by the poet in his poems.

Keywords: Chagatai Turkish, Baba Rahîm Mashrab, Verse, Quote.

-
- * Bu makale Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Murat SARICIK'ın danışmanlığında hazırlanan "Baba Rahim Meşreb Divanının Tercümesi ve Tahlili" adlı doktora tezinden üretilmiştir.
  - * Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı, Araştırma Görevlisi, ibrahimakca@harran.edu.tr, Orcid: 0000-0002-4922-9047.

GİRİŞ

İslami Orta Asya edebî Türk lehçesinin Karahanlı Türkçesi ve Harezm Türkçesinden sonra gelen bir diğer önemli dönemini Çağatay Türkçesi oluşturmaktadır. Çağatay Türkçesi, kökleri Orta Asya Türkçesine dayanan; Ali Şîr Nevâî ile birlikte klasik hâlini alan ve 17. yüzyıldan itibaren gerilemeye başlayıp, 20. yüzyılda da kullanımdan kalkan tarihî Türk lehçesidir. Bu tarihî süreç, birçok Türklük Bilimci tarafından dönemlere ayrılarak ifade edilmeye çalışılmıştır.¹ Ancak Fuad Köprülü ve Janos Eckmann'ın yaptığı sınıflandırmalar, en çok kabul gören sınıflandırmalar olmuştur. Köprülü, Çağatay Türkçesinin temellerini 13.-14. yüzyıllara kadar indirerek şu tasnifi yapmıştır.

1. Erken Dönem Çağatay Türkçesi (13-14.yy),
2. Klasik Öncesi Çağatay Türkçesi (15.yy ilk yarısı),
3. Klasik Dönem Çağatay Türkçesi (15.yy ikinci yarısı),
4. Klasik Çağatay Türkçesinin Devamı (16.yy),
5. Çöküş Dönemi Çağatay Türkçesi (17.-19.yy).²

Janos Eckmann ise Çağatay Türkçesini şu şekilde dönemlere ayırmıştır:

1. Klasik Öncesi Devir (15.yy – 1465 (Nevâî'nin ilk divanının düzenlendiği yıla kadar.)
2. Klasik Devir (1465-1600 (Nevâî Dönemi))
3. Klasik Sonrası Devir (1600-1921 (Nevâî Sonrası)).³

Eckmann'ın sınıflandırmasından hareketle dönemler hakkında şu bilgiler verilebilir:

Klasik Öncesi Çağatay Türkçesi Dönemi, Eski Türkçenin henüz etkisini kaybetmediği; Çağatay Türkçesinin de yeni yeni gelişmeye başladığı bir dönem olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde Sekâkî, Seyyid Admed Mirza, Atâyî, Haydar, Harezmî, Ahmedî, Lutfî gibi isimleri zikretmek mümkündür.⁴

Klasik Devir, Çağatay Türkçesinin en önemli siması Ali Şîr Nevâî'nin ilk divanının oluşturulmasıyla⁵ başlayıp ölümünden (906/1501) sonra da yaklaşık yüz yıl süren bir dönemdir. Bu dönemde Nevâî ile birlikte Hamîdî, M. Şeybânî Han, Bâbü, Ubeydî, Muhammed Sâlih gibi isimler bulunmaktadır.⁶

Klasik Sonrası Devir ise Nevâî üslûbuyla birlikte Özbek dilinin etkisinin de artmaya başladığı bir dönemdir. 1600-1921 yılları arasında kapsayan bu dönemin önemli isimleri arasında Ebu'l-Gâzî Bahadır Han, Sûfî Allahyâr, Baba Rahîm Meşreb, Hüveydâ, Mûnis Harezmî, Muhammed Rızâ Agâhî gibi birçok isim bulunmaktadır.⁷

Dönemlerin ayrımında farklılıklar olsa da -başta Nevâî olmak üzere- bahsi geçen yüzyıllarda Orta Asya İslami Türk edebiyatı sahasında birçok önemli isim bulunmaktadır. Bu isimlerden biri olan, Klasik Sonrası Devirde yaşamış, şairlerinde, Çağatay Türkçesiyle birlikte Özbek Türkçesinin de etkisinin görüldüğü, farklı yaşam tarzı ve kendine has üslûbuyla (Meşrebâne Üslûp)⁸ diğer şairlerden ayrılan bir sufi şair vardır ki o da Baba Rahîm Meşreb'dir.

¹ Janos Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev.: Günay Karaağaç, TDK Yay., Ankara, 2017, ss. 19-21.

² M. Fuad Köprülü, "Çağatay Edebiyatı", *DİA*, Ankara, 1945, c. 3, s. 270-323; Ahmet B. Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara, 2008, s. 400-405.

³ Eckmann, *age.*, 21.

⁴ Eckmann, *age.*, 21.

⁵ İlk divanı, 1465-66 yıllarında çocukluk ve gençlik yıllarında yazdığı şairlerinin hattat Sultan Ali Meşhedî tarafından istinsah edilmesiyle oluşturulmuştur. Detaylı bilgi için bkz.: Günay Kut, "Ali Şîr Nevâî" *DİA*, İstanbul, 1989, c. 2, s. 450; Ali Şîr Nevâî, *Fevâ'idü'l-Kiber*, haz.: Önal Kaya, TDK. Yay., Ankara, 1996, s. XV.

⁶ Eckmann, *age.*, 21.

⁷ Eckmann, *age.*, 21; Osman Nuri Ekiz vd., *Çağatay Edebiyatı ve Ali Şîr Nevâî*, Toker Yay., İstanbul, 1984, s. 23 – 24; Sadi Gedik, *Meşreb (Baba Rahîm) Mebde-yi Nür*, TDK Yay., Ankara, 2017, s. 17.

⁸ Detaylı bilgi için bkz.: Cemaldin Kanabaev, *Baba Rahîm Meşreb'in Kişiliği, Şahsiyeti ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara Üniversitesi SBE. Yay., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013, s.13.

Çalışmanın ilk bölümünde Baba Rahîm Meşreb hakkında genel bilgiler verilecektir. İkinci bölümde ise şairin şiirlerinde tespit edilen ayet iktibasları ve telmihleri üzerine inceleme ve yorumlamalar yapılacak, sonuç bölümünde çalışmada ulaşılan sonuçlar yorumlanıp açıklanacaktır.

BABA RAHÎM MEŞREB (M. 1640-1711)

Asıl ismi Abdurrahîm olan şairin doğum tarihi ile ilgili M. 1640-41,1653 ve 1657 yılları zikredilse de bu yıllardan en çok kabul göreni 1640 yılı olmuştur.⁹ Doğum yeri hakkında ise iki farklı görüş söz konusudur. Bu görüşlerden ilkinine göre şair Özbekistan sınırları içerisindeki Nemengan şehrinde, ikinci görüşe göre yine Özbekistan sınırları içerisinde bulunan Andican şehrinde doğmuştur.¹⁰ Ancak Meşreb şiirlerinde Nemengan şehrinde dünyaya geldiğini ve memleketinin Nemengan olduğunu dile getirmektedir:

Ne melek-men ne ferişte hem Âdem neslidin
Men tevellüd-i uşal ferzend-i Nemengâni men¹¹

Nâ-resâlar sözünü maẓmûnga fiķr etmeğil
Tâze maẓmûn isteseñg Meşreb-i Nemengândın tile¹²

Molla Veli (Veli Baba) ve Bibi Selime¹³ oğlu Abdurrahîm, daha dünyaya gelmeden kerametler göstermeye başlamış önemli bir zattır. Anne karnında henüz yedi aylıkken annesinin bir bakkalın önünden geçerken yere düşmüş üzüm tanelerini yerden alıp yemesi üzerine annesine seslenerek o bakkalın hakkına girdiğini ve eğer bakkal hakkını helal etmezse karnından kaybolacağını dile getirmiştir. Yaşadığı bu olağanüstü hadise sonrası baygınlık geçiren anne, durumu eşine anlatmış; baba da kendilerine böyle salih bir evlat nasip ettiği için Allah'a şükretmiştir.¹⁴

Yedi yaşında eğitim görmeye başlayan Abdurrahîm'in diğer talebelerden çok farklı bir öğrenme ve gelişim kabiliyetine sahip olduğunu gören ailesi, onu devrin önde gelen mutasavvıflarından Ahund Molla Bazar (ö. 1668)'ın yanına gönderir. Burada dinî eğitimle birlikte Hâfız (ö. 1390) ve Mevlânâ (ö. 1273)'yı okuyarak kendini geliştirmeye devam eder. Eğitim sürecinde Ahund Molla Bazar, Abdurrahîm'deki ışığı görerek onu Kaşgar'daki dönemin ünlü âlim ve mutasavvıflarından Hidâyetullah İşân Âfak Hoca (ö. 1693)'nın yanına gönderir.¹⁵ Âfak Hoca tekkesinde geçen yedi yıllık süreçte dinî konularda iyice kendisini geliştiren; bununla birlikte Arapça ve Farsça'yı da öğrenen Abdurrahîm'e hocası "Meşreb" mahlasını verir.¹⁶ Ancak tekkede geçen yedi yıllık sürecin ardından Meşreb, tekkedeki kızlardan birine âşık olunca tekkeden kovulur ve onun kalender bir derviş olarak diyar diyar gezme serüveni bu kovulma hadisesiyle başlar.¹⁷ Tekkeden ayrılışı ve sonrası ile ilgili yazmış olduğu şiirler bulunmaktadır:

Anadın çaysı kün toğdum seni ıışkıñgda âh urdum
Yaşım yettige yêtkende bu ıışk dükkanını çurdum
Yêtip sêkkizde toğkuzda çariķat yolını sordum

⁹ Selahittin Tolkun, "Meşreb"; *Türk Kültürü Dergisi*, S. 454, Şubat 2001, s. 110; Kanabaev, *age.*, s. 6.

¹⁰ Baba Rahim Meşreb, *Mebde-i Nur*, haz.: Hacı İsmetullah Abdullah, Özbekistan Respublikası Fenler Akademiyası Fen Neşriyatı, Taşkent, 1994, s. 3-6; Kanabaev, *agt.*, s.7.

¹¹ Baba Rahim Meşreb, *Mebde-i Nur*, s. 6; Baba Rahim Meşreb, *Dilim Deryâ-i Nurdur*, haz.: Abdureşid Abdugafurov, Gafur Gulam Namıdagi Neşriyat, Taşkent, 2004, s. 104.

¹² Halim Bayat, *Külliyât-ı Meşreb Nemengâni*, Tac Mahal Yay., Peşaver, ty., s. 118; Mahmut Fidancı, *Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi*, İstanbul Üniversitesi SBE. Yay., Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994, s. 109.

¹³ Tahir Kahhar, "Babarahim Meşreb", *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, T.C. Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara, 2000, c. 15 , s. 97.

¹⁴ Kissanın detaylı anlatımı için bkz.: Kanabaev, *agt.*, s. 6; Tolkun, *agm.*, s. 112.

¹⁵ M. Tacibayeva, "Meşreb", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, AKM. Başkanlığı Yay., Ankara, 2005, c. 6, s. 338.

¹⁶ Fidancı, *agt.*, s. 12.

¹⁷ Kanabaev, *agt.*, s. 12.

Nemengān şehridin çıktım H^vācemni sırrını kördüm
Ezeldin tā ebed Āfağ H^vācemni aṅglagan ḳulmēn¹⁸

Yığlayurmēn mēn ḡarīb taṅla ḳıyāmet bolğuşa
Ol mürüvvetlik h^vācemdin ayrılıp ḳaldım nētey¹⁹

Tekkeden ayrıldıktan sonra kalender bir derviş olarak şair, Hoten, Taşkent, Yarkent, Andican, Ürgenç, Hocend, Semerkand, Buhara, Belh, Bedahşan gibi Orta Asya'dan Hindistan'a kadar birçok şehirde bulunarak buralardaki halkı dinî ve tasavvufî konularda bilgilendirme gayretinde olmuştur.²⁰ Tekkesinden ayrı geçen yıllardan sonra tekrardan Kaşgar'a dönen Meşreb, hocası tarafından affedilir. Hocası ona Belh Valisi Mahmut Katagan tarafından şehit edileceği bilgisini verir. Bunun üzerine Meşreb, ayrı geçen uzun yıllardan sonra annesinin yanına gider.²¹ Annesinin vefatından sonra tekrar sefere çıkan şair, Hacca gider. Hac ziyareti ile ilgili bir şiiri de şu şekildedir:

Bendesige mihrیبāndur evvel (ü) āhır Hudā
Ḥayy (u) Settārū'l-^cuyüb pūşende-i cürm (ü) ḥaṭā
Kim ḳadem ḳoydı bu yolda pāk bolğay ez-günāh
^cĀḳıbet menzilge yēttim munça taptım renc-i pā
Ravza-yı pākiṅḡga kēldim yā Muḥammed Muştafā

Her kişi bu ravzağa kēldi günāhı tōkülür
Vaḳt-i ḥūş bolup anı rū-yı siyāhı tōkülür
Bendeni kōṅlide raḥmet ḡāh ḡāhı tōkülür
Ger ziyāret bolsa maḳbūl renc-i rāhı tōkülür
Ravza-yı pākiṅḡge kēldim yā Muḥammed Muştafā²²

Hac dönüşü tekrardan Āfak Hoca tekkesine giden Meşreb, Orta Asya ve Doğu Türkistan'da birçok ziyaret gerçekleştirir. Bu ziyaretleri sırasında şehrin önde gelenleriyle, mutasavvıflarla ve halkla bir araya gelip tasavvufî konularda konuşup şiirler söylemiştir. Bir ziyaretini de Belh şehrinde gerçekleştirdiği sırada şehrin valisi Mahmut Katagan onu huzuruna davet etmiştir. Davete icabet eden Meşreb bulunduğu ortamda valiye uygun olmayan söz ve davranışlarda bulununca şiirlerinde de sürekli dile getirdiği üzere Hallâcı Mansûr (ö. 922) gibi 1711 (h.1123) yılında idam edilmiştir.²³ Şairin sonunun Hallâcı Mansûr (ö. 922) ve Nesîmî (ö. 1417) gibi olacağını hocasından öğrendikten sonra söylediği şiirlerden bazı örnek beyitler ise şunlardır:

Nēce Manşūr oldı irşād-mend muḥabbet yolıda
Maṅga hem dāri ḳurulğanda yēter bu ḳismetim²⁴

Manşūr-ı Ḥallāc dek içtim²⁵ şarābı entēhūr
Çarḡ urup yığlap turupmen çıkğalı²⁶ dār aldığa²⁷

¹⁸ Bayat, *age.*, s. 96; Fidancı, *agt.*, s. 90.

¹⁹ Bayat, *age.*, s. 315; Fidancı, *agt.*, s. 266.

²⁰ Tolkun, *agm.*, s. 110; Gedik, *age.*, s. 19.

²¹ Gedik, *age.*, s. 20.

²² Bayat, *age.*, s. 229; Fidancı, *age.*, s. 201.

²³ Fidancı, *agt.*, s.13.

²⁴ Celaleddin Yusufov, *Baba Rahim Meşreb – Mihribānım Kaydasen*, Gafur Gulam Namıdagi Neşriyat, Taşkent, 1990, s. 99.

²⁵ Bayat, *age.* - Fidancı, *age.*, “içtim”; Yusufov, *age.*, “içib”.

²⁶ Bayat, *age.* - Fidancı, *age.*, “çıkğalı”; Yusufov, *age.*, “uşbu dem”.

Türbesi, bugünkü Afganistan sınırları içindeki Kunduz şehrinde olan Baba Rahîm Meşreb ile ilgili Mecmua-i Ebû Tâlib Hâce Fehmî'de “*Meşreb der sâl-i 1123 der Kunduz ve fetvâ-i ulemâ ve hükm-i Mahmud Bek Katagan şehid kerde şûde. (Meşreb, 1123 yılında Kunduz'da ulemâ fetvâsı ve Mahmud Beg Katagan'ın hükmüyle şehit edildi.)*” şeklinde yazılmıştır.²⁸

Hayatı hakkındaki bilgileri çoğunlukla “*Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi*” adıyla yayımlanan eserlerden ve şiirlerinden tespit edebildiğimiz; yaşadığı yüzyılda ve sonraki yüzyıllarda, hem dinî yönüyle hem de şiirleri ve yaşam serüveniyle ünü kıtaları aşan şair, özellikle Afganistan ve Özbekistan Özbeklerinin kültüründe önemli bir yere sahiptir. Şiirlerinde Meşreb, Tilbe Meşreb, Meşreb-i Kalender, Dîvâne Meşreb, Meşreb-i bî-çâre, Meşreb-i şûrîde gibi isimleri kullanan; mahallî dile yakın bir üslûpla çoğunlukla ilâhî aşkı (Bazı şiirlerinde dünyevi aşk ve sosyal konulara da değinmiştir.) işlediği şiirleriyle halkı irşad etme amacı güden şairin eserlerinde, Ahmed Yesevî (ö. 1166), Nevâî (ö. 1501), Fuzûlî (ö. 1556) ve Mevlânâ (ö. 1273) gibi isimlerin etkisini görmek mümkündür.²⁹

Fuzûlî:

Dost bî-pervâ felek bî-rahm ü devrân bî-sükûn
Derd çoĥ hem-derd yoĥ düşmen kavî tâlîc zebûn³⁰

Meşreb:

Dostlar hâlimge yığlar düşmanım körse küler
Derd köp hem-derd yoĥ düşman kavî tâlî zebûn³¹

Nevâî:

Kiçe kilgümdür diben ol serv-i gül-rû kilmedi
Közlerimge kiçe tañg atkunça uyku kilmedi

Laĥza laĥza çıktım u çıktım yolîda intizâr
Kildi cân aĥzımğa vü ol şûh-ı bed-hû kilmedi³²

Meşreb:

Va^cde kıldı bir kêley déb közge uyku këlmedi³³
Tirmülüb yolîda kıaldım şâh-ı bed-hû³⁴ këlmedi
Nêçe keldi şûm raķîbler ol perî-rû këlmedi
Derdidin öldüm velî derdimge dârü³⁵ këlmedi
Mên şehîd-i cîşķ boldum kıatre-i suv³⁶ këlmedi³⁷

²⁷ Bayat, *age.*, s. 314; Fidancı, *agt.*, s. 266; Yusufov, *age.*, s. 12.

²⁸ Tolkun, *agm.*, s. 111.

²⁹ Tolkun, *agm.*, s. 112; Gedik, *age.*, s. 23.

³⁰ Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara, 2001, s. 519.

³¹ Yusufov, *age.*, s. 152.

³² Ali Şîr Nevâyî, *Bedâyi'ü'l-Vasat (Üçünçü Divân)*, haz.: Kaya Türkay, TDK. Yay., Ankara, 2002, s. 441.

³³ Bayat, *age.* – Yusufov, *age.*, “közge uyku”; Fidancı, *agt.*, “şûh-ı bed-hû”.

³⁴ Bayat, *age.*, “kıaldım şâh-ı bed-hû”; Fidancı, *agt.*, “kıaldım közde uyku”; Yusufov, *age.*, “turdım şûh-ı bed-hû”.

³⁵ Bayat, *age.*, “velî derdimge dârü”; Fidancı, *agt.*, “kıaşığa kıadım hergiz”; Yusufov, *age.*, “tabîb derdimge dârü”.

³⁶ Bayat, *age.* – Yusufov, *age.*, “Mên şehîd-i cîşķ boldum kıatre-yi suv”; Fidancı, *agt.*, “Barçağa şîrin-zebân u mênde bed-hû”.

³⁷ Bayat, *age.*, s. 49; Fidancı, *agt.*, s. 48; Yusufov, *age.*, s. 289.

Çağatay Türkçesi etkisiyle şiirler kaleme alan şair, sadece mahallî dilde dinî şiirler söylememiş, aynı zamanda Arapça-Farsça şiirler de kaleme almıştır. Bu şiirlerinden bazı örnek beyitler şunlardır:

Şâf mişal-i zerr şodem sikke be-nâm-ı hod zedem
Mên zi bahâr-ı vaħdetem ber heme müzmer âmedem

Çîde gül-i zerd-i Yemen müşk-i hıtâst bûy-ı men
Yâr çü rû-be-rû-yı men ʿud çü micmer âmedem³⁸

Sünbül-i zülf-i suhen-râ mü-şigâfî mîkunem
Nükte-i terciʿ-bend-i naħl-i şimşâd âmedem
Levh-i u ednâ be h̄ânde ders-i maʿnâ güfteem
Der-debistân h̄âne-i icâd üstâd âmedem³⁹

Son olarak Ehl-i Sünnet inancına bağlı; sufi bir şair olan Meşreb'in dinî şiirlerinin yanında âşık olduğu kişilere ithafen yazdığı dünyevi aşkı içeren şiirleri de bulunmaktadır. Örneğin şairin:

Bir bakıp köz uçdın maᅇga baᅇar⁴⁰ cānāne kız
Aylanıp yüz ögürüp kıldı yürekni ᅇān kız

Künde miᅇg derd oᅇıdın attı ᅇazīn cānımᅇa
Birige eylemedi lebleridin dermān kız⁴¹

şeklinde başlayan gazelini, Âfak Hoca tekkesindeki âşık olduğu kız ya da Kontaçi'nin kızı⁴² için yazdığı söylenebilir.

Meşreb'in *Dîvân*, *Hacc-nâme – Şehîd-nâme*, *Şah (İşân) Meşreb Menâkıb-nâmesi*, *Mebde-i Nûr* ve *Kimyâ* isimli eserlerini tespit etmek mümkündür. Şairin divanı üzerine Orta Asya sahasında birçok çalışma ve derlemeler yapılmıştır.⁴³ Yine *Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi* üzerine farklı coğrafyalarda yapılan çalışmalarla⁴⁴ birlikte Türkiye'de de bir doktora tezi ve bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁴⁵ *Mebde-i Nûr* ve *Kimyâ* isimli eserleri ise Türkiye'de Sadi Gedik tarafından çalışılmıştır.⁴⁶ Ayrıca şairin kişiliği, şahsiyeti ve tasavvuf anlayışı ile ilgili 2013 yılında Cemaldin Kanabaev tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁴⁷

³⁸ Bayat, *age.*, s. 28; Fidancı, *agt.*, s. 26.

³⁹ Bayat, *age.*, s.30; Fidancı, *agt.*, s. 28-29.

⁴⁰ Fidancı, *agt.*, - Yusufov, *age.*, “maᅇga ᅇara köz uçdın”; Bayat, *age.*, “köz uçdın maᅇga baᅇar”.

⁴¹ Bayat, *age.*, s. 34; Fidancı, *agt.*, s. 33; Yusufov, *age.*, s. 41.

⁴² Kalmuk Beylerinden Kontaçi'nin kızı ile Meşreb hakkında detaylı bilgi için bkz.: Baba Rahim Meşreb, *Dilim Deryâ-i Nurdur*, s. 56; Kanabaev, *agt.*, s. 9; Gedik, *age.*, s. 20.

⁴³ Detaylı bilgi için bkz.: Tolkun, *agm.*, s. 112 – 113.

⁴⁴ Halim Bayat, *Külliyât-ı Meşreb Nemengâni*, Tac Mahal Yay., Peşaver, ty.

⁴⁵ Mahmut Fidancı, *Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi*, İstanbul Üniversitesi SBE. Yay., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994; Ezgi Acıdere, *Kitâb-ı Şâh Meşreb (Dilbilgisi-Metin-Türkiye Türkçesine Aktarım-Dizin)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE. Yay., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.

⁴⁶ Sadi Gedik, *Meşreb (Baba Rahîm) Mebde-yi Nûr*,TDK Yay., Ankara, 2017; Baba Rahim Meşreb, *Kimya*, haz.: Sadi Gedik, Hiper Yayın Yay., İstanbul, 2020.

⁴⁷ Cemaldin Kanabaev, *Baba Rahîm Meşreb'in Kişiliği, Şahsiyeti ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara Üniversitesi SBE. Yay., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

MEŞREB'İN ŞİİRLERİNDE GEÇEN BAZI AYETLER ÜZERİNE

Bir milletin sanat ve edebiyatında, o milletin coğrafyası, yaşam tarzı, dini, medeniyeti gibi etkenlerin izlerini görmek gayet tabii bir durumdur. Türkler, tarih sahnesine çıktığından beri farklı coğrafyalarda hüküm sürmüş; Şamanizm, Maniheizm, Budizm ve Göktañrı inancı gibi farklı din ve inançlara mensup olmuşlardır. İnanılan bu dinlerin izleri de yaşanılan dönemdeki sanatsal faaliyetlere ve edebî eserlere yansımıştır.

Talas Savaşı (751) ile birlikte Abbasi Devleti, Çin'i yenerek İslamiyet'in Orta Asya sahasına kadar gelmesine vesile olmuştur. Türkler de bu savaşla birlikte tedricen İslamiyet'le tanışmış, ilerleyen yüzyıllarda ise Karahanlılar, Oğuz Türkleri ve diğer Türk boyları kitleler hâlinde Müslüman olmuşlardır. XI. ve XII. yüzyıldan itibaren Müslüman Araplar ve Müslüman İranlılarla birlikte ortak bir medeniyet içerisinde yer almaya başlayan Müslüman Türklerin edebiyatı da kabul edilen yeni din ve farklı iki medeniyetin etkileşimiyle gelişerek günümüze kadar süregelmiştir.⁴⁸ Bu nedenle XI. yüzyıldan bugüne kadar devam eden edebiyat ve edebî eser kaleme alan şairler İslamiyet'ten ayrı düşünülemez.

Bu çalışmayla ortaya konan, Baba Rahîm Meşreb'in şiirlerinde de sadece Kur'ân-ı Kerim ile ilgili değil, Allah ile Hz. Peygamber ile ve diğer dinî ve tasavvufî konularla ilgili birçok telmih, iktibas ve alıntılar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada Meşreb'in Kur'an ayetlerini şiirlerinde nasıl ele alıp işlediği tespit edilecek ve yorumlanacaktır.

Meşreb şiirlerini yazarken hem şiirlerinin akılda kalıcılığını arttırmak hem de dinleyicisine aktarmak istediği mesaja aslı bir kaynaktan delil sunmak amacıyla yaklaşık kırk surede geçen ayetlerden, doğrudan, dolaylı ya da simgesel olarak telmih ve iktibaslarla bulunmuştur. Ayrıca şair, "Sûre-i Ve'l-Leyl, Sûre-i Ve's-Şems, Sûre-i Ve'n-Necm, Sûre-i Ve'd-Duhâ, Sûre-i Yâsin ve âyât-ı Tâhâ" ifadelerini şiirlerinde doğrudan kullanmıştır.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında Meşreb'in şiirlerindeki ayete telmih ya da iktibas yoluyla doğrudan, dolaylı veya simgesel olarak işarette bulunulan ifadeler alt başlıklar halinde verilip, ifadelerin hangi sure ve surelerin kaçınıcı ayetlerinde geçtiği belirtilecektir. Son olarak da şairin yaptığı bu alıntılar şiirlere nasıl ve hangi manayı vermek üzere dâhil edildiği tespit edilmeye çalışılacaktır.

• Zalemnâ Rabbenâ-İnnâ Zalemnâ -Rabbenâ İnnâ Zalemnâ - Zalemnâ

Bu ifadeler Kur'ân-ı Kerim'in A'râf suresi 23. ayetinde⁴⁹ geçmektedir. Şairin şiirlerinde yukarıdaki ifadeleri kullanmasının sebebi, Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın kendi kendilerine zulmedip cennet'ten kovulmalarına telmihte bulunmak ve kendisini de onlar gibi hatada, günahkâr görmesidir. Meşreb şiirlerinde iki defa "Zalemnâ Rabbenâ", iki defa "Rabbenâ İnnâ Zalemnâ", bir defa "İnnâ Zalemnâ" ve bir defa da "Zalemnâ" ifadelerini kullanmıştır.

"Zalemnâ Rabbenâni" dilge câ kılmakñı her sâ'at
Güneh kılmakñı mên Âdem Şafîyu'l-lâhdın örgendim⁵⁰

"Rabbenâ innâ zalemnâdın"⁵¹ oğup
Neş'e-yi kâlû belâ tapsam kerek⁵²

⁴⁸ Abdurrahman Güzel, *Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara, 2004, s. 34.

⁴⁹ Ayet tam olarak "فَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفُرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ" şeklindedir. Ayetin meali ise: "Dediler ki: 'Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.'" şeklindedir. *Kur'an-ı Kerim Meâli*, haz.: Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin, DİB Yay., Ankara, 2011, s. 230.

⁵⁰ Bayat, *age.*, s. 49; Fidancı, *agt.*, s. 48. (Şair ayette geçen "رَبَّنَا ظَلَمْنَا" ifadesini vezne uydurmak amacıyla "ظَلَمْنَا رَبَّنَا" şeklinde kullanmıştır. Arapça mana değişmiş olsa da şairin bahsetmek istediği yine ayetteki manadır.)

⁵¹ Bayat, *age.*- Fidancı, *agt.*, "zalemnâdın"; Yusufov, *age.*, "zalemnâni".

⁵² Bayat, *age.*, s. 316; Fidancı, *agt.*, s. 267; Yusufov, *age.*, s. 232.

Mülk-i tenni tüzgîl ü cismiñni ħâkisterge ur
Dest-i himmetni taleb kıl dâmen-i reh-berge ur
Tâlib-i şem^c-i cemâl olsañg diliñg micmerge ur
Ey ^cazîzim sên çoluñgıñı şer^c-i peygamberge ur
Mağşudıñgıñı “*rabbenâ innâ zalemnâdın*” tile⁵³

• **Rabbi Ernî – Len Terânî**

Kur’ân-ı Kerîm’in A’râf suresi 143. ayetinde⁵⁴ gördüğümüz bu iki ifadenin orijinal hâli aslında “*Rabbi Erinî*” şeklindedir. Ancak Meşreb vezin gereği bu ifadeyi “*Rabbi Ernî*” şeklinde kullanmıştır. “*Rabbi Erinî*” ifadesi aynı zamanda Bakara suresi 260. ayette de geçmektedir. Ancak Meşreb şiirlerinde geçen ifadelerin tamamını A’râf suresi 143. ayetle bağdaştırarak Hz. Mûsâ’nın Allah’ın tecellisini görme talebine ve Allah’ın Hz. Mûsâ’ya verdiği cevaba telmih yaparak kullanmıştır.

“*Rabbi ernî*” dedi Mûsâ-yı Kelîm
“*Len terânî*” deb nidâsı keldi yâ⁵⁵

“*Rabbi ernî*” dedi Mûsâ kıldı Teñgridin su’âl
“*Len terânî*” dedi ey Mûsâ köralmas sên cemâl
Bâz Teñgri dedi⁵⁶ kim körmek cemâlimni muĥâl⁵⁷
Ĥazret-i Mûsâ bu sözlere boluban ‘aklı lâl
Miñg su’âl eylep uyıĥa yandı⁵⁸ Mûsâ-yı Kelîm⁵⁹

• **Elestü bi Rabbiküm**

Bu ifade de yine A’râf suresi 172. ayette⁶⁰ geçmektedir. Mana itibarıyla “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” anlamına gelen ifade, Bezm-i Elest’te Allahu Te’âlâ’nın kullarına yönelttiği bir sorudur. Bu soruya ruhlar âleminde verdiğimiz “*Belâ*” cevabıyla, hem kulluğumuzu teyit etmiş sayıldık, hem de kıyamet günü kulların “*Böyle bir durumdan haberdar değildik.*” demesi gibi bir durumu da Allahu Te’âlâ ortadan kaldırmış oldu. Meşreb de şiirlerinde sadece bir kez bu ifadeyi kullanmakla Bezm-i Elest’e payına düşen nasibini almaya, gözleri kanlı yaşlarla dolu ama ümitli bir şekilde geldiğini belirtmektedir.

“*Elestü bi rabbiküm*” naĥnü ĥasemnâda eyâ şâĥım⁶¹
Ümîd eyleb meded sêndin be-çeşm-i ĥün-feşân keldim.⁶²

⁵³ Bayat, *age.*, s. 251; Fidancı, *agt.*, s. 218.

⁵⁴ Ayet “*تَرَانِي...وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرِيَنِي وَلَٰكِنِ أَنْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي*” şeklinde devam etmektedir. Ayetin meali ise: “Musa, belirlediğimiz vakitte (*Tûr’a*) gelip de Rabbi onunla konuşunca; ‘Rabbim (*ne olur*), bana Kendini göster, Seni göreyim.’ dedi. (*Cenab-ı Hakk ise:*) ‘Beni (*burada ve dünya gözüyle*) asla göremezsin, ama şu daĥa bak; eĥer o yerinde karar kılabilirse, sen de Beni göreceksin...’” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 181-182.

⁵⁵ Bayat, *age.*, s. 65; Fidancı, *agt.*, s. 61.

⁵⁶ Bayat, *age.*, “dedi”; Fidancı, *agt.*, “aydı”.

⁵⁷ Bayat, *age.*, “cemâlimni muĥâl”; Fidancı, *agt.*, “cemâlim fi’l-muĥâl”.

⁵⁸ Bayat, *age.*, “yandı”; Fidancı, *agt.*, “bardı”.

⁵⁹ Bayat, *age.*, s. 9; Fidancı, *agt.*, s. 9.

⁶⁰ Ayet tam olarak “*وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ*” şeklinde geçmektedir. Ayetin meali ise: “Hani Rabbin (ezelde) Âdemoĥullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ demişti. Onlar da, ‘Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin).’ demişlerdi. Böyile yapmamız kıyamet günü, ‘Biz bundan habersizdik.’ dememeniz içindir.” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 187.

⁶¹ Bayat, *age.* - Fidancı, *agt.*, “*Elestü bi rabbiküm naĥnü ĥasemnâda eyâ şâĥım*”; Yusuf, *age.*, “*Kalem yazĥan eken mañĥa munı naĥnü ĥasemnâda*”.

- **Len Tenâlü'l-Birra**

Meşreb'in şiirlerinde tespit edilen bu ifade Âl-i İmrân suresi 92. ayette⁶³ geçmektedir. Şair bahsi geçen ifadeyi halka öğütler verdiği bir muhammesinde kullanmıştır.

Şirket ü nefis ü hevâlardın⁶⁴ meşâmıñnı arıt
Çirkin etlik loğmalardın halkğa yüngini arıt
“Len tenâlü'l-birra” Hakkını emrini eşit
Misâl-i ebr der-güzer bol Rabbîyü'l-âlâğa yêt
Cüzz ü külni bendeni innâ hadeynâdın tile⁶⁵

- **Rabbenâ Fağfir lenâ – Fağfir lenâ**

Genel olarak “Rabbimiz, bizi (günahlarımızı) bağışla.” anlamına gelen bu ifadeler, Kur'an-ı Kerim'de birden fazla surede geçmektedir. Âl-i İmrân suresi 16. ve 193. ayetler, A'râf sûresi 155. ayet ve Mü'minûn suresi 109. ayet⁶⁶ buna örnek olarak verilebilir. Meşreb'in bu ifadeleri şiirlerinde kullandığı tespit edilmiştir.

Arşınğ meydânığa cevân kıılıp
“Rabbenâ fağfir lenâ” deb keldi yâ⁶⁷

Yâ ilâhe'l-âlemîn zekkir lenâ sendin meded
Tevbe kıldım mên bu kün “fağfir lenâ” sendin meded⁶⁸

- **Subhâneke Lâ**

Bakara suresi 32. ayette⁶⁹ geçen bu ifade, ayetin öncesi ve sonrasıyla bağlantılı bir şekilde okuyucuya aktarıldığı zaman bir anlam kazanmaktadır. Ancak şair tarafından kastedilen yine Cenabı Allah'tır ve ayetin devamında da dile getirildiği üzere melekler, Allah'ı her türlü yanlışlıktan ve noksanlıktan tenzih ve tesbih ederler. Meşreb de aynı düşünceyi dile getirmek ve şiirin veznine de uygun bir biçimde bu düşüncesini ifade edebilmek için “Subhâneke Lâ” ifadesini kullanmıştır.

Her yêrni tınâbsız yaratıp kıldı muṭabbak
“Subhâneke lâ” dur⁷⁰

⁶² Bayat, *age.*, “Ümîd eyleb meded sendin be-çeşm-i hün-feşân keldim”; Fidancı, *agt.*, “Misâl-i bülbül-i nâlân be-şad âh u fiğân keldim”; Yusufov, *age.*, “Muḥabbet tîgini endâzı birle çün bağırî kân keldim”. Bayat, *age.*, s. 36; Fidancı, *agt.*, s. 35; Yusufov, *age.*, s. 90.

⁶³ Ayet tam olarak “لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ” şeklinde geçmektedir. Ayetin meali ise: “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 71.

⁶⁴ Bayat, *age.*, “nefis ü hevâlardın”; Fidancı, *agt.*, “nefis-i vâlâdın (sen)”.

⁶⁵ Bayat, *age.*, s. 251; Fidancı, *agt.*, s. 218.

⁶⁶ Ayet tam olarak “إِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ” şeklinde geçmektedir. Ayetin meali ise: “Kullarımdan, ‘Ey Rabbimiz! Biz inandık, bizi bağışla, bize merhamet et, sen merhamet edenlerin en hayırlısısın.’ diyen bir grup var idi.” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 381.

⁶⁷ Fidancı, *agt.*, s. 61.

⁶⁸ Bayat, *age.*, s. 208; Fidancı, *agt.*, s. 181.

⁶⁹ Ayet tam olarak “قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ” şeklindedir. Ayetin meali ise: “Melekler, ‘Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin.’ dediler.” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 8.

⁷⁰ Bayat, *age.*, s. 275; Fidancı, *agt.*, s. 239.

- **Yâ Rabbenâ Tekabbe'l-minnâ**

Bakara suresi 127. ayette⁷¹ geçen bu ifade “*Rabbimiz bizden kabul buyur.*” anlamına gelmektedir. Ayette Hz. İbrâhîm ve Hz. İsmâil, Kâbe'nin inşaatını yaparken bu hayırlı girişimin Allahu Teâlâ tarafından kabul edilmesini dilemektedirler. Meşreb ise Farsça yazdığı bir gazelinde günahlarından tevbe ettiğini ve pişmanlık duyduğunu ifade edip, Allah'tan da bu özrünü kabul etmesini talep etmektedir.

‘Özrî be ĩn günâhân mehdî-i nâ-tevân râ
“*Yâ Rabbenâ taḳabbel minnâ*”be-ḥaḳḳ-ı Tâhâ⁷²

- **Lâ Tuhammil Rabbenâ**

Yine Bakara suresinin son ayeti olan 286. ayette⁷³ geçen bu ifadenin aslı “*Rabbenâ velâ tuhammilnâ*” şeklindedir. Ancak vezin gereği şair bu ifadeyi “*Lâ tuhammil rabbenâ*” şeklinde kaleme almıştır. “*Allah’ım, gücümüzün yetemeyeceği şeyleri bize yükleme.*” şeklinde açıklanabilecek ayeti şair yine aynı düşüncede ifade etmiştir.

“*Lâ tuḥammil Rabbenâ*”bi'l-cerreti ‘ahden ileyk
Lâ nuḳaṭṭi‘ bâde'l-hidâye ḳulteni âh âmedem⁷⁴

- **Nahnü Kasemnâ**

Meşreb'in şiirlerinde beş farklı yerde kullandığı ayet ifadelerinden bir diğeri de Zuhruf suresi 32. ayette geçen “*Nahnü kasemnâ*” ifadesidir. Genel olarak ayette, insanoğlunun nasibinin Allah katında taksim edildiği, insanların bu dünyada farklı yönlerden derece derece sınıflandırıldığı, Allah'ın rahmeti ve mükâfâtı için nasiplerini doğru kullanmaları gerektiği ifade edilmektedir. Şair, Allah katında insanoğluna taksim edilen bu nimetlerden mahşer günü sorguya çekilineceğini dile getirmektedir. Ayrıca şair, Bezm-i Elest'te nimetlerin taksim edildiği o zamana aşına olduğunu söylemektedir.

Bende-yi fermân-ı Ḥaḳḳ sen aytganını ḳıl ḳabül
Uşbu kün yevmi'n-nüşür “*naḥnü ḳasemnâ*”dın këlür⁷⁵

Ki rûḥum âşinâ êrdi uşel “*naḥnü ḳasemnâ*”dın
Vefâsı⁷⁶ yoḳ üçün üzdüm köngülñi köhne dünyâdın
Anamnı ḳarnıda ḳıldım tekellüm remz-i ‘İsâdın
Ki bir himmet ḳılıb başımnı ḳutḳardım bu sevdâdın
Cihânğa këlmes êrdim Aḥmed-i Muḥtâr üçün këlđim⁷⁷

- **Lâ Taknetü min Rahmetillâh – Lâ Taknetü**

“*Allah’ın rahmetinden umut kesmeyin.*” anlamına gelen bu ifade Zümer suresi 53. ayette⁷⁸ geçmektedir. Ayet genelinde ise “*Allah’ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. O çok esirgeyen ve*

⁷¹ Ayet tam olarak “*وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ*” şeklindedir. Ayetin meali ise : “*Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, ‘Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin.’ diyorlardı.*” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 25.

⁷² Bayat, *age.*, s. 40; Fidancı, *agt.*, s. 39.

⁷³ Ayetin kısaltılmış hali “*...رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ...*” şeklindedir. Bölümün meali ise: “*Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızısın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.*” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 58.

⁷⁴ Bayat, *age.*, s. 55; Fidancı, *agt.*, s. 53.

⁷⁵ Yusufov, *age.*, s. 185.

⁷⁶ Bayat, *age.*, “*Vefâsı*”; Fidancı, *agt.*, “*Du‘âsı*”.

⁷⁷ Bayat, *age.*, s. 41; Fidancı, *agt.*, s. 40.

bağışlayandır.” anlamı bulunmaktadır. Meşreb de şiirlerinde bu ifadeyi kullanırken Allah’ın bu müjdesi yerine sürekli Allah’ın gazabını dile getiren vaizin bu sırra eremediğini dile getirmektedir. Ayrıca şair, Allah’ın bizleri mümin eyleyip Peygamber efendimize ümmet yapmasından, bizlere karşı deryalar kadar büyük bir bağışlayıcılığı olduğundan bahsederken bu ayeti örnek göstermiştir.

“*Lā taḳneḫū min Rahmetillāh*”nı eşitiben
Vā’iz ser-i minber turarını bile bilmes⁷⁹

Hezār şükr-i Ḥudā kılmadı çü Bersīsā
Mişāl-i Bel’ām-ı Bā’ür-dek çü ehl-i hevā
Cehūd Ermenī ve kılmadı yine tersā
Ki Mü’min eyledi Aḥmedge ümmet etti Ḥudā
Yēne kılıp bizni ğarḳa-yı mağfired deryā
Uş anda “*āyet-i lā taḳneḫū*”sı bizge güvā
Sen aşlā ğam yēme ēy bende Rabbenā çarlar
Resūlnı ümmeti sen taḅla Muştafā çarlar⁸⁰

• İnnî Zalemü Nefsî

Kur’an-ı Kerim Kasas suresi 16.⁸¹ ve Naml suresi 44. ayette⁸² tespit edilen bu ifadeler “Şüphesiz ben nefsimi zulmettim.” manasına gelmektedir ve şair kendi nefesine zulmettiğini, bahsi geçen ayetlere dayandırarak sadece bir şiirinde işlemiştir.

Yā Ḥazret-i tu güyem her dem bâşed temennā
“*İnnî zalemü nefsi*” fağfirlenā el-ḥaḫāyā⁸³

• Leterkebunne ‘an Tabak

İnşikak suresi 19. ayette⁸⁴ geçen bu ifadenin aslı “Leterkebunne tabakan ‘an tabak” şeklindedir. Ancak bu ifadeyi şair vezin gereği “Leterkebunne ‘an tabak” şeklinde kullanmıştır. Ayrıca Meşreb, Allah yolunda her daim ibadet ve istikamette olan kulların tabaka tabaka yükselseceğine gösterge olarak da bu ayete telmihte bulunmuştur.

Muntazır bolğıl ki şāyed saḅga yētkey bu sebaḳ
Nūr-ı tātın yētişkey pertev-i envār-ı Ḥaḳḳ
Şāhid-i ber-ḫaḳḳ érür “*leterkebunne ‘an tabak*”
Heybet-i rüz-ı kıyāmetdin felek bolğay be-şak
Gevher-i imānnı sēn sēn āmentü bi’l-lāhdın tile⁸⁵

⁷⁸ Ayet tam olarak “قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ” şeklinde geçmektedir. Ayetin meali ise : “De ki: ‘Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.’” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 514.

⁷⁹ Bayat, *age.*, s. 178; Fidancı, *agt.*, s. 157; Yusufov, *age.*, s. 180.

⁸⁰ Bayat, *age.*, s. 222; Fidancı, *agt.*, s. 193.

⁸¹ Ayet tam olarak “قَالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ” şeklinde geçmektedir. Ayetin meali ise : “Mūsâ, ‘Rabbim! Şüphesiz ben nefsimi zulmettim. Beni affet’ dedi. Allah da onu affetti. Şüphesiz O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 426-427.

⁸² Ayette “...قَالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ...” şeklinde geçen ifade, mealen “(Belkis), ‘Ey Rabbim! Şüphesiz ben nefsimi zulmetmiştim. Şimdi ise Süleyman ile birlikte âlemlerin Rabbi olan Allah’a teslim oldum’ dedi.” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 419.

⁸³ Bayat, *age.*, s. 39; Fidancı, *agt.*, s. 39.

⁸⁴ Ayet tam olarak “لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ” şeklindedir. Ayetin meali ise : “Şüphesiz siz hâlden hâle geçeceksiniz.” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 678.

⁸⁵ Bayat, *age.*, s. 253; Fidancı, *agt.*, s. 220.

- **Rabbenâ Etmim lenâ**

Tahrîm suresi 8. ayette⁸⁶ geçen bu ifade aslında “*Rabbim, nurumuzu tamamla, bizi bağışla...*” şeklinde devam etmektedir. Ancak şair surede geçen bu ifadeyi sadece “Allah’ım benim eksik yönlerimi tamamla.” şeklinde kullanmıştır.

Tilbe Meşreb yığlap aytur⁸⁷ Rabbenâ⁸⁸
“*Rabbenâ etmîm lenâ*”bolğay mu kin⁸⁹

- **Kulhü va'l-lâhü ehad – Kulhü va'l-lâh**

Allah’ın birliğini, tekliğini dile getiren İhlâs suresi 1. ayeti⁹⁰ şair iki farklı şekilde ve dört ayrı şürde kullanmış, mana itibarıyla da ayetten ayrılmamıştır.

“*Kulhü va'l-lâhü ehad*” emriñni⁹¹ rûhum tañğlağaç⁹²
Dèdim⁹³ Allâhü’ş-şamed sèn sèn ilâhım merħabâ⁹⁴

Taşlağıl maddiyetiñni “*Kulhü va'l-lâh*”dın gep ur
Hâl (u) ħâlnı taşlağıl estağfiru'l-lâhdın gep ur⁹⁵

- **Allâhü’s-Samed**

Kelime manası olarak “Samed” “*Pek yüksek, ulu, daim, ezeli, ebedî.*” ve “*Hiç kimseye ve hiçbir şeye muhtaç olmayan Allah.*” olarak ifade edilmektedir.⁹⁶ İhlâs suresi 2. ayette⁹⁷ geçen “*Allâhü’s-Samed*” ifadesi de yine aynı manayı ihtiva etmektedir. Meşreb de bahsi geçen ifadeyi Allah’ı kastederek ve onun kendisinin ilahı olduğunu belirterek kaleme almıştır.

Kulhü va'l-lâhü ehad emriñni⁹⁸ rûhum tañğlağaç⁹⁹
Dèdim¹⁰⁰ “*Allâhü’ş-şamed*” sèn sèn ilâhım merħabâ¹⁰¹

⁸⁶ Ayette “*رَبَّنَا اَتْمُم لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا اِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ*...” şeklinde geçen ifade mealen “ ‘Ey Rabbimiz! Nûrumuzu bizim için tamamla, bizi bağışla; çünkü senin her şeye hakkıyla gücün yeter’ derler.” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 632.

⁸⁷ Bayat, *age.*, “yığlayur yâ”; Fidancı, *agt.*, “yığlap aytur”.

⁸⁸ Bayat, *age.*, “Tilbe Meşreb yığlayur yâ Rabbenâ”;Fidancı, *agt.*, “Tilbe Meşreb yığlap aytur Rabbenâ”; Yusufov, *age.*, “Meşrebâ köydürdi yâr ħâlim ħarâb”.

⁸⁹ Bayat, *age.*, - Fidancı, *agt.*, “Rabbenâ etmîm lenâ bolğay mukin”; Yusufov, *age.*, “Arz êterge dâd-ħâh bolğay mukin”. Bayat, *age.*, s. 89; Fidancı, *agt.*, s. 83; Yusufov, *age.*, s. 144.

⁹⁰ Ayet tam olarak “*قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ*” şeklindedir. Ayetin meali ise: “De ki : ‘O, Allah’tır, bir tektir.’” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 704.

⁹¹ Bayat, *age.*, - Fidancı, *agt.*, “emriñni”; Yusufov, *age.*, “âtîñni”.

⁹² Bayat, *age.*, - Fidancı, *agt.*, “tañğlağaç”; Yusufov, *age.*, “tinlegey”.

⁹³ Bayat, *age.*, - Fidancı, *agt.*, “Dèdim”; Yusufov, *age.*, “Duvvum”.

⁹⁴ Bayat, *age.*, s. 132; Fidancı, *agt.*, s. 121; Yusufov, *age.*, s. 229.

⁹⁵ Bayat, *age.*, s. 202; Fidancı, *agt.*, s. 175.

⁹⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 2007, s. 918.

⁹⁷ Ayet tam olarak “*اللَّهُ الصَّمَدُ*” şeklindedir. Ayetin meali ise “Allah Samed’dır. (Her şey O’na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir.)” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 704.

⁹⁸ Bayat, *age.*, - Fidancı, *agt.*, “emriñni”; Yusufov, *age.*, “âtîñni”.

⁹⁹ Bayat, *age.*, - Fidancı, *agt.*, “tañğlağaç”; Yusufov, *age.*, “tinlegey”.

¹⁰⁰ Bayat, *age.*, - Fidancı, *agt.*, “Dèdim”; Yusufov, *age.*, “Duvvum”.

¹⁰¹ Bayat, *age.*, s. 132; Fidancı, *agt.*, s. 121; Yusufov, *age.*, s. 229.

- **Subhânellezi Esrâ**

Başlıktaki ifade, İsrâ suresi 1. ayette¹⁰² geçmektedir. Bu ayet, Peygamber efendimizi bir gece Mescid-i Haram'dan alıp Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın yüceliğini anlatmaktadır. Meşreb bu ifadeyi üç farklı şiirinde yine Allah'ın yüceliğini belirtmek amacıyla kullanmıştır.

Nemengân-ı ʿibâdu'llâh mēni bērdi Ḥudâ andın
“*Sübḥâne'l-lezī esrâ*”ga ʿışḡ serveridin mēn¹⁰³

Ki “*subḥânellezī esrâ*”köngülün hem cilâsıdur
Ḥudâni dostı (hem) ol¹⁰⁴ çâker-i server bolay dērmen¹⁰⁵

- **İnne Fetahnâ**

Fetih suresi 1. ayette¹⁰⁶ geçen bu ifade, ayetin tamamı dikkate alındığında tam bir anlam ifade etmektedir. Çünkü bu ayet, Hudeybiye Müsâlahasını ve Mekke'nin Fethini Peygamber efendimize müjdeleyici niteliktedir. Meşreb de şiirlerinde beş farklı yerde “*İnne Fetahnâ*” ifadesini kullanmıştır. Şair de kendisine Allah tarafından gönderilecek müjdelere talip olduğunu ve bunu beklediğini dile getirmektedir.

Küh-ı hāmündür dilim ʿârş aldıda bir çatreyi
Muntazır-ı vaʿde-yi “*inne fetahnâ*”mēn bu vaḡt¹⁰⁷

Küh-ı lengerdür dilim ʿârş aldıda bir çatre (suv)
İntizâr-ı vaʿde-yi “*inne fetahnâ*”mēn bu kün¹⁰⁸

- **Fethan Karîbâ**

“*Yakin bir fetih*” anlamına gelen bu ifade yine Fetih suresi 18. ve 27. ayetlerle birlikte Saff suresi 13. ayette¹⁰⁹ geçmektedir. Her iki sure ve ayette de yine müjde teması ön plana çıkmaktadır. Meşreb'in bir muhammesinde geçen bu ifade ile şair, okuyucusuna dinî bilgiler verirken insanoğlunun tüm arzu ve isteklerini Allah'tan dilemesi gerektiğini söylemektedir. Çünkü Allah duaları kabul eden ve müjdeleyendir.

Zâhir ü bâḡını sēn zât-ı Huva'l-lâhdın tile
Kâbe-yi maḡsadnı sēn inne fetahnâdın tile
Himmet-i tevfiḡni naşr-ı mina'l-lâhdın tile
Cümle ḡacâtıḡnı sēn “*fethan karîbâ*”dın tile
Revnâḡ-ı îmânını sēn âmentü bi'l-lâhdın tile¹¹⁰

¹⁰² Ayet tam olarak “سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ” şeklinde geçmektedir. Ayetin meali ise “Kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 301.

¹⁰³ Bayat, *age.*, s. 105; Fidancı, *agt.*, s. 98.

¹⁰⁴ Bayat, *age.*, “Ḥudâni dostı la¹”; Fidancı, *agt.*, “Ḥudâni dostı (hem) ol”.

¹⁰⁵ Bayat, *age.*, s. 131; Fidancı, *agt.*, s. 119.

¹⁰⁶ Ayet tam olarak “إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا” şeklindedir. Ayetin meali ise “Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik.” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 566.

¹⁰⁷ Yusuf, *age.*, s. 241.

¹⁰⁸ Bayat, *age.*, s. 184; Fidancı, *agt.*, s. 159.

¹⁰⁹ Ayet tam olarak “وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِيرٌ الْمُؤْمِنِينَ” şeklinde geçmektedir. Ayetin meali ise: “Seveceğiniz başka bir kazanç daha var: Allah'tan bir yardım ve yakın bir fetih (Mekke'nin fethi). (Ey Muhammed!) Mü'minleri müjdele!” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 621.

¹¹⁰ Bayat, *age.*, s. 250-251.

- **Ecran Azîma – Ecran Azîmen**

Çoğunluğu Nîsâ suresi olmak üzere (Nîsâ suresi 40-67¹¹¹-74-95-146-162. ayetler) Fetih suresi 10. ve 29. ayetlerle birlikte Ahzab suresi 29. ve 35. ayetlerde de geçen bu ifade “Büyük Bir Mükâfat” anlamına gelmektedir. Sure ve ayet sayısı fazla olan ve aynı manayı ihtiva eden bu ayetlerden sadece bir tanesinin tam hâli ve meali verilmiştir. Meşreb de şiiirlerinde yine müminlerin taleplerini kullarına büyük mükâfatlar veren Allah’tan dilemeleri gerektiğini dile getirmiştir.

Va^cde kılğandır ki mü’minlerini zâyi^f kılmağıl
Ança hâcâtıñnı sên “*ecran ‘azîme*”din tile¹¹²

Bolsa ger dîde ammâ sekkiz behiştini cilve-ger
°Arif-i himmet-bülend bol sâ^catî salma nazar
Secde kılsa hâk-i pâyıñga eger şems ü kamer
Zât-ı Bî-çündin taleb kılğıl muniñg-dek bâl ü per
Niyetiñni hâliş et “*ecran ‘azîmen*”dın tile¹¹³

- **Kâbe Kavseynâ - Kâbe Kavseynâ vü Ev Ednâ - Kâbe Kavseynâ Ev Ednâ - Kâbe Kavseyn – Ev Ednâ**

Meşreb’in toplamda on bir farklı şiiirinde geçen bu ifadeler Necm suresi 9. ayetinden¹¹⁴ alıntıdır. Surede genel olarak Kur’an-ı Kerim’in vahiy yoluyla indirildiği vurgusu yapılmaktadır. Dokuzuncu ayette ise Cebrail (as) ile Peygamber efendimizin vahiy esnasında aralarındaki mesafe dile getirilmektedir. Meşreb şiiirlerinde hem bu vahiy hadisesini dile getirmekte, hem de bu hadisenin hürmetine dua ve niyazda bulunmaktadır.

°Arş (u) kürsî “*kâbe kavseynâ vü ev ednâ*” hâkı
Nâ-ümîd kaytarma rahmet bâbıdın perverdigâr¹¹⁵

°Arş (u) Kürsî cümle-yi Levh ü Qalem bolsa şefî^c
Luţf kılğıl “*kâbe kavseynâ ev ednâ*”nı hâkı¹¹⁶

Bir nefesde “*kâbe kavseynâ*”ğa bardılar Resül
Menzilimni °arşğa körgen bil ki Hâkğ mihmânı mên¹¹⁷

- **Mâ Zâge’l-Basar – Mâ Zâge’l**

Vahiy anında Peygamber efendimizin Cebrail’i (as) gördükten sonra, gözlerini ondan ayırmayıp ve başka bir yere bakmayışını dile getiren bu ifade Necm suresi 17. ayette¹¹⁸ geçmektedir. Meşreb ise şiiirlerinde Peygamber efendimizin gözlerini, bakışlarını açıklarken Necm suresi 17. ayetin tefsiri olduğunu dile getirmiştir.

¹¹¹ Ayet tam olarak “وَإِذَا لَا تَأْتِيَهُمْ مِنْ لَدُنَّا أَجْرًا عَظِيمًا” şeklinde geçmektedir. Ayetin meali ise: “O zaman kendilerine elbette katımızdan büyük bir mükâfat verirdik.” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 99.

¹¹² Bayat, *age.*, s. 116; Fidancı, *agt.*, s. 107.

¹¹³ Bayat, *age.*, s. 251; Fidancı, *agt.*, s. 218.

¹¹⁴ Ayet tam olarak “فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ” şeklinde geçmektedir. Ayetin meali ise: “(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu.” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 586.

¹¹⁵ Bayat, *age.*, “perverdigâr”; Fidancı, *agt.*, “ümmîd-vâr”. Bayat, *age.*, s. 115; Fidancı, *agt.*, s. 106.

¹¹⁶ Bayat, *age.*, s. 118; Fidancı, *agt.*, s. 109.

¹¹⁷ Bayat, *age.*, s. 210; Fidancı, *agt.*, s. 184.

¹¹⁸ Ayet tam olarak “مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ” şeklindedir. Ayetin meali ise: “Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı.” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 587.

Hıvâce-i her dü-serâ ya'ni peyamber serveri
Kim Muḥammed âfitâb (u) özgelerdür aḥteri
Âyet-i “*mā zāge'l*”dur ol közleriḡni tefsiri
Enbiyâ birle Resûl başıġa tâc (u) efseri
Küfrġe şaḡḡa'l-ḡamer mu'ciz-beyân keltürmişem¹¹⁹

Közleri¹²⁰ tefsiridür âyât-ı “*mā zāge'l-başar*”
Bu cehāngâ mu'cize körsetti ol şaḡḡa'l-ḡamer
Ol la'înler dēdiler êrmiş Muḥammed¹²¹ siḡr-ger
Ḥâzret-i Aḥmed Resûlnı ḡahrıdın ḡılmay ḡazer
Çün Muḥammed ḡahrıdın boldı seza-vâr-ı caḡim¹²²

• **Katre-yi Âb-ı Meni**

İnsanoġlu'nun dünyaya gelmesine vesile olan ve anne rahmine düşmeden önceki hâlini kasteden bu ifade Kur'an-ı Kerim'de “Nutfe” kelimesiyle karşılanmış ve birden fazla sure ve ayette (İnsan suresi - 2¹²³, Yâsîn suresi – 77, Necm suresi – 46, Nahl suresi – 4 ve Kehf suresi – 37. ayet... vd.) geçmektedir.¹²⁴ Meşreb de şiirlerinde sadece bir yerde kullandığı bu ifadeyi sure ve ayetlerdeki anlamıyla ve halkı irşad etmek amacıyla kullanmıştır.

Bu nefsiḡ yoluġa yörseḡ mişâl-i Ermenîdür sēn
Özüḡdin ger ḡaber alsāḡ özüḡge düşmenîdür sēn
Başıḡ heft âsumāngâ yetse hem çün Ermenîdür sēn
Eger aşlıḡġa baḡsaḡ “*ḡatre-yi âb-ı meni'dür*” sēn
Seyid sēn hâce sēn zinhâr maġrūr-ı neseb bolma¹²⁵

• **Şarâben Tahûr – Sekahüm Rabbuhum Et-tahûrâ – Şarâbu't-Tahûrân**

İnsan suresi 21. ayette¹²⁶ geçen ve aslı “Sekahüm Rabbuhum Şarâben Tahûrâ(n)” şeklinde olan bu ayette, surenin genelinde bahsedilen ahiret hayatının nasıl olacağı ve cennet ehlini bekleyen nimetlerin (içeceklerin) tasviri açıklanmaktadır. Meşreb bu ifadeleri yine manzumelerindeki vezne uydurabilmek amacıyla farklı şekillerde yazmıştır. Ancak ayette geçen mana ile şiirlerde tespit edilen ifadelerin manası bire bir örtüşmektedir. Ayrıca şair, yine okuyucusuna, eğer bir talepte bulunulacaksa, talebin iletilmesi gereken zatın cennette o tertemiz içecekleri kullarına sunacak olan Allah olması gerektiğini dile getirmektedir ve bu şarabı içenlerin de doğal olarak Allah aşkına kavuşacaklarından dolayı kendinden geçmiş bir hâlde olacaklarını da belirtmektedir.

Ezeldin keyfiyyet körgen kişilerin soraḡ derdni
“*Şarâben tahûr*” nüş eylegen elbette bî-ḡoddu¹²⁷

¹¹⁹ Bayat, *age.*, s. 57; Fidancı, *agt.*, s. 55.

¹²⁰ Bayat, *age.*, “Közleri”; Fidancı, *agt.*, “Közleriḡ”.

¹²¹ Bayat, *age.*, “Ol la'înler dēdiler ermiş Muḥammed”; Fidancı, *agt.*, “Ḥavm-i Bū Cehl-i la'înler aydılar ol”.

¹²² Bayat, *age.*, s. 11; Fidancı, *agt.*, s. 10.

¹²³ Ayet tam olarak “*إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا*” şeklinde geçmektedir. Ayetin meali ise “Şüphesiz biz insanı, karışım hâlindeki az bir sudan (meniden) yarattık ve onu imtihan edeceğiz. Bu sebeple onu işitir ve görür kıldık.” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 659.

¹²⁴ Sure ve ayet sayısı fazla olan ve aynı manayı ihtiva eden bu ayetlerden sadece bir tanesinin tam hâli ve meali verilmiştir.

¹²⁵ Bayat, *age.*, s. 188; Fidancı, *agt.*, s. 163.

¹²⁶ Ayet tam olarak “*عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَخُلُوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقْيَهُمُ رُبِيمًا شَرَابًا طَهُورًا*” şeklinde geçmektedir. Ayetin meali ise: “Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir.” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 660-661.

¹²⁷ Bayat, *age.*, s. 200; Fidancı, *agt.*, s. 174.

Teşne-kâm-ı âhiret bol Kerbelânı deştide
Çarh urup mestâne şâhib-i ğazânı deştide
İstikâmet eylegil mâtem-serânı deştide
Taşlağıl cismiñni Eyyüb dek belânı deştide
Çün “*sekahum rabbuhum*” deb “*eṭṭāhūran*”dın tile¹²⁸

• **Vela’-d-dâllîn Âmîn**

Fâtihâ suresi 7. ayette¹²⁹ geçen bu ifade, hem Fâtihâ suresinin bittiğini işaret etmekte, hem de “âmîn” kelimesiyle duanın önemine dikkat çekmektedir. Ancak bu kullanım, simgesel olarak herhangi bir durumun bitişiyle bağlantılı olarak “Vela’-d-dâllîn Âmîn” şeklinde de kullanılmaktadır.

Meşreb ise hem Fâtihâ suresinin önemini belirtmiş, hem de Hakk yolu olan İslam’da daim olmak ve yoldan çıkanlardan, sapkınlardan olmamak için Allah’a dua ve niyazda bulunmuştur. Ayrıca şairin şiirlerinde simgesel olarak da “Vela’-d-dâllîn Âmîn” ifadesini kullandığı görülmektedir.

Yârânlar tapılar âmîn bilen rāh-ı haqîkatni
Yêne dünyâ ve mâ fîhe¹³⁰ “*velā’-d-dâllin âmîn*”dür

Zemîn ü āsumān âmîn bilen kâim êmiş dâim
Mağâm-ı kâbe kavseynâ “*velā’-d-dâllin âmîn*”dür

Kişi âmîn dese Hakk aytur êrmiş miñg yolu lebbeyk
Diliñni nūr-ı ma’cûmürî “*velā’-d-dâllin âmîn*”dür¹³¹

• **Şakka’l-Kamer**

Bu ifade Peygamber efendimizin mucizelerinden biri olan ayın ikiye bölünmesi hadisesini aktaran Kamer sursi 1. ayette¹³² geçen bir ifadedir. Buna göre Müşrikler Hz. Peygamber’den bir mucize göstermesini istemişler, o da parmağıyla ayı işaret etmiş, ay da ikiye ayrılmıştır. Meşreb de bu hadiseyi Hz. Peygamber’in büyüklüğünü göstermek amacıyla kullanmıştır.

H’âce-yi her dü-serâ ya’cî nî peyamber serveri
Kim Muhammed âfitâb (u) özgelerdür aḥteri
Âyet-i mâ zâğa’ldur ol közleriñni tefsîri
Enbiyâ birle Resûl başığa tâc (u) efseri
Küfrige “*şakka’l-kamer*” mu’ciz-beyân keltürmişem¹³³

• **Ente Allâmü’l – Guyûb**

“Görünmeyi, gizli olanı ve gaybı bilen sensin.” manasına gelen bu ifade Kur’an-ı Kerim’in Mâide suresi 109. ve 116. ayetlerinde¹³⁴ geçmektedir. Mâide suresi 109. ayette mahşerde

¹²⁸ Bayat, *age.*, s. 251; Fidancı, *agt.*, s. 218-219.

¹²⁹ Ayet tam olarak “صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ” şeklindedir. Ayetin meali ise: “Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil.” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 2.

¹³⁰ Bahsi geçen ifadede kanaatimizce herhangi bir ayet ya da hadise işaret edilmemiştir. Sadece kelime manası itibarıyla (Yine dünya ve içindeki şeylerden) bir kullanım söz konusudur.

¹³¹ Bayat, *age.*, s. 226; Fidancı, *agt.*, s. 196.

¹³² Ayet tam olarak “إِنقَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانشَقَّ الْقَمَرُ” şeklindedir. Ayetin meali ise: “Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı.” şeklindedir. (Bazı tefsircilere göre ayın ikiye bölünmesi hadisesi kıyamet yaklaşınca meydana gelecektir.) . Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 590.

¹³³ Bayat, *age.*, s. 57; Fidancı, *agt.*, s. 55.

¹³⁴ Mâide suresi 109. Ayet tam olarak “يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ” şeklinde geçmektedir. Ayetin meali ise: “Allah’ın, peygamberleri toplayıp ‘siz(den sonra davetiniz) e ne derece uyuldu?’

Allahu Teâlâ'nın bütün peygamberlere yönelteceği soruya bütün peygamberler “Gaybı bilen sensin.” cevabını vereceklerdir, ifadesi geçerken 116. Ayette ise Allahu Teâlâ ile İsa peygamber arasındaki diyaloga yer verilmiştir. Bu ayete göre de İsa peygamber yine diğer peygamberlerle aynı cevabı verecektir.

Meşreb ise şiirlerinde bu kıssalardan ziyade Allah'ın görünmeyeni, gizli olanları ve gaybı bildiğinden hareketle “Allah” lafzının yerine “Ente Allâmü'l - Guyüb” ifadesini kullanmıştır.

Zehrlər içtim Həsən dək hem-dem-i hicrən bolup
Ol Hüseyn dək bol ribāt-ı köhnede mihmān bolup
Feth ü nuşret ruzı kıldı “ente ‘allāmü'l-guyüb”
Kerbela dəstide qaldım Meşrebā nālān bolup
Āhīrī taptım dil-i vīrānda yördüm ahtarıp¹³⁵

• **Tecrîyi'l-Enhâru Taht ve Minhum (Tecrî Min Tahtihe'l-Enhâr)**

“Altılarından ırmaklar akan” anlamına gelen bu ifade, Kur'an-ı Kerimde birçok ayette (Muhammed suresi – 12, Fetih suresi – 17, Nisâ suresi – 13/122, Bürûc suresi – 11, Tahrim suresi – 8, Tevbe suresi – 89, Tâhâ suresi – 76, Âl-i İmrân suresi – 136/198, Mâide suresi – 85¹³⁶...vd.) geçmektedir.¹³⁷ Meşreb bu ifadeyi sadece bir gazelinde ve vezne uydurmak amacıyla farklı bir biçimde kullanmıştır. Ancak amaç yine cennet tasviri ve cennet ehlini bekleyen güzellikleri okuyucuya aktararak bilgilendirmektir.

Cennet u Rıdvān müheyyā and hem hūr u kuşūr
“Tecrîyi'l-enhâru taht ve minhum” hâlidün¹³⁸

• **Rahmeten li'l-Âlemîn**

“Alemler İçin Rahmet” anlamına gelen bu ifade Enbiyâ suresi 107. ayette¹³⁹ geçmektedir. Bu ifade, Peygamber efendimiz için kullanılan bir ifadedir ve Meşreb de bir pîre bağlanıldığı zaman o pîrin insanı Peygamber efendimize ve Allah'a ulaştıracağını dile getirmiştir. Ayrıca şair bir başka şiirinde de yine aynı ifadeyi Peygamber efendimizi görmeye geldiğini belirtmek amacıyla kullanmıştır.

Bâre bâre pîr seni âhîr Hüdâğa yêtkürür
Emr-i pîr birle kēlib sēn Muştafâğa yêtkürür
“Rahmeten li'l-âlemîn” ol pâdişâhğa yêtkürür
Hîdmetni yahşî kılsaṅ müdde'âğa yêtkürür
Āb-ı rüy-i izzet-i rüz-ı cezādur emr-i pîr¹⁴⁰

diyeceği, onların da, ‘Bizim hiçbir bilgimiz yok. Gaybleri hakkıyla bilen ancak sensin.’ diyecekleri günü hatırlayın.” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 136.

¹³⁵ Bayat, *age.*, s. 214; Fidancı, *agt.*, s. 187.

¹³⁶ Ayet tam olarak “فَاتَّبَعَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ” şeklinde geçmektedir. Ayetin meali ise: “Dedikleri bu söze karşılık Allah onlara, devamlı kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetleri mükâfat olarak verdi. İşte bu, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanların mükâfatıdır.” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 131.

¹³⁷ Sure ve ayet sayısı fazla olan ve aynı manayı ihtiva eden bu ayetlerden sadece bir tanesinin tam hâli ve meali verilmiştir.

¹³⁸ Bayat, *age.*, s. 26; Fidancı, *agt.*, s. 23.

¹³⁹ Ayet tam olarak “وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ” şeklindedir. Ayetin meali ise: “(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 362.

¹⁴⁰ Bayat, *age.*, s. 212; Fidancı, *agt.*, s. 185.

Necâset-hânege âlüde kılmam aşlâ pâyımını
Asıp keldim bu kün boynumğa tomâr-ı günâhımını
Körey deb “*rahmeten li'l-âlemîn*” dek pâdişahımını
Bu yolda berhem urdum Cennet atlıg tahtgâhımını
Süre kêlmes êdim mên Aḥmed-i Muhtâr üçün keldim
Nebîni sayesi ümmetlerge bâr üçün keldim¹⁴¹

• **Nasr-ı mine'l-lah (Nasrun mina'l-lah)**

Kur'an-ı Kerim'deki orijinal hâli “Nasrun mine'l-lah” olan ifade “*Allah'tan bir zafer.*” anlamına gelmektedir ve Saff suresi 13. ayette¹⁴² geçmektedir. Meşreb de bu ifadeyi “Allah katında uygun olan yardımlarını O'ndan dile ki O da sana istediğin konularda zaferler nasip etsin.” anlamına gelecek şekilde kullanmıştır.

Zâhir ü bâḫınnı sên zât-ı Huva'l-lâhdın tile
Kâbe-yi maḫşadnı sên inne fetaḥnâdın tile
Himmet-i tevfiḫni “*naşrun mine'l-lâh*”dın tile
Cümle ḫacâtıḡnı sên fetḫan ḫarîbâdın tile
Revnâḫ-ı İmânını sên âmentü bi'l-lâhdın tile¹⁴³

• **Tevekkeltü 'Ala'l-lah**

“*Allah'a güvendim, tevekkül ettim.*” anlamına gelen bu ifade Hûd suresi 56. ayet¹⁴⁴ ile Ahzab suresi 3. ayette geçmektedir. Meşreb'in bir gazelinde ve bir müstezatında tespit edilen bu ifadeleri şair Kur'an-ı Kerim'de geçen manasıyla kullanmıştır.

Meşrebâ nâ-dâḡga kıлма şeyḫliḡ da^cvâsını
Yâ ḫafiyye'l-luḫ “*tevekkeltü 'alallâh*”dın gep ur¹⁴⁵

Ṭahr-ı “*tevekkeltü alâ'l-lâh*” maḡga keldi
Ol büy-ı nesîmi¹⁴⁶

• **Hûr u Kusûr (Hûrun Maksûratun)**

Meşreb'in şiirinde yine vezin gereği farklı bir şekilde ifade ettiği bir diğer ayet iktibası da “Hûr u Kusûr” ifadesidir. Bu ifade Rahmân suresi 72. ayette¹⁴⁷ geçmektedir ve bu ayette de cennet tasvirleri yapılmaktadır. Meşreb de bir gazelinde bu ifadeyi kullanarak cenneti tanımlamaya çalışmıştır.

Cennet u Rıdvân müheyyâ ande hem “*ḫûr u ḫuşûr*”
Tecriyi'l-enhâru taḫt ve minhum ḫâlidün¹⁴⁸

¹⁴¹ Bayat, *age.*, s. 234; Fidancı, *agt.*, s. 205.

¹⁴² Ayet tam olarak “*وَأُخْرَىٰ تُجِبُّونَهَا نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِيرٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ*” şeklindedir. Ayetin meali ise: “Seveceğiniz başka bir kazanç daha var: Allah'tan bir yardım ve yakın bir fetih (Mekke'nin fethi). (Ey Muhammed!) Mü'minleri müjdele!” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 621.

¹⁴³ Bayat, *age.*, s. 250-251.

¹⁴⁴ Ayet tam olarak “*إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ*” şeklinde geçmektedir. Ayetin meali ise: “İşte ben, hem benim, hem sizin Rabbiniz olan Allah'a dayandım. Yeryüzünde bulunan hiçbir canlı yoktur ki, Allah, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz Rabbiniz dosdoğru bir yol üzerindedir.” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 245.

¹⁴⁵ Bayat, *age.*, s. 120; Fidancı, *agt.*, s. 111.

¹⁴⁶ Bayat, *age.*, s. 229; Fidancı, *agt.*, s. 200.

¹⁴⁷ Ayet tam olarak “*حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ*” şeklinde geçmektedir. Ayetin meali ise: “Onlar, çadırlara kapanmış hurilerdir.” şeklindedir. Altuntaş – Şahin, *age.*, s. 597.

¹⁴⁸ Bayat, *age.*, s. 26; Fidancı, *agt.*, s. 23.

Bu başlıkların yanı sıra Meşreb'in şiirlerinde “*Ve'l-Leyl – Ve'n-Nehâr*” gibi hem Kur'an-ı Kerim'de geçen ama aynı zamanda gerek edebî dilde gerek günlük konuşma dilinde sıklıkla kullanılan ifadeler de bulunmaktadır. Örnek olarak verilen ifadeler de Kur'an-ı Kerim'de sayıca çok fazla sure ve ayette geçmektedir. Bu yüzden bahsi geçen ve benzeri ifadeler çalışmaya dâhil edilmemiştir.

SONUÇ

Klasik Sonrası Çağatay Türkçesi döneminde yaşayan, şiirlerinde Nevâî ve Fuzûlî gibi önemli şairlerin izlerinin yanı sıra “Meşrebâne Üslûp” diye nitelendirilen kendine has bir üslûba sahip olan Baba Rahîm Meşreb, gerek yaşantısıyla gerekse dinî – tasavvufî yönüyle, Türkistan sahasında ünü yaşadığı yüzyılı aşmış önemli şahsiyetlerden biridir. Çoğunluğu halkın anlayabileceği seviyede ve didaktik bir üslupla kaleme aldığı dinî-tasavvufî şiirlerinin yanı sıra Arapça ve Farsça kaleme aldığı şiirleri, onun iyi bir eğitim aldığına da göstergesidir.

Celaleddin Yusufov'un hazırladığı “Mihribanım Kaydasen”, Halim Bayat'ın hazırladığı “Külliyât-ı Meşreb Nemengâni” adlı çalışmalar ve Mahmut Fidancı'nın hazırladığı “Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi (İnceleme – Metin – Sözlük)” adlı doktora tezinden mukayeseli olarak derlenen şairin manzumelerinde, toplamda kırktan fazla ayetle telmih ve iktibas yoluyla ya da simgesel olarak bağlantı kurulmuştur. Söz konusu bağlantılar vesilesiyle şair anlatmak istediği düşüncelerini hem aslı bir kaynakla temellendirmiş, hem de şiirlerinin akılda kalıcılığını sağlamıştır.

Şiirlerinin bazılarında aruz veznine uyum sağlamak amacıyla ayetlerde geçen ifadeleri farklı şekillerde kullanan şair, genellikle ayette aktarılmak istenen düşünceye sadık kalmış, ayetlerin manalarında farklı anlamlara gelebilecek şekilde bir kullanıma yer vermemeye özen göstermiştir, diyebiliriz. Meşreb Orta Asya ve Özbek halkları arasındaki gördüğü değeri, Anadolu sahasında şu ana kadar görememiş bir sufi şairdir. Edebî açıdan Anadolu sahası divan ve tasavvufî halk edebiyatı şairleriyle benzer özellikler gösteren Meşreb, yapılacak akademik çalışmalarla sadece Orta Asya İslami Türk edebiyatı sahasında değil, Anadolu sahasında da hak ettiği yeri ve önemi alacaktır.

KAYNAKÇA

Acıdere, Ezgi, *Kitâb-ı Şâh Meşreb (Dilbilgisi-Metin-Türkiye Türkçesine Aktarım-Dizin)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE. Yay., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.

Bayat, Halim, *Külliyât-ı Meşreb Nemengâni*, Tac Mahal Yay., Peşaver, ty.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 2007.

Eckmann, Janos, *Çağatayca El Kitabı*, çev.: Günay Karaağaç, TDK Yay., Ankara, 2017.

Ekiz, Osman Nuri, vd., *Çağatay Edebiyatı ve Ali Şir Nevâî*, Toker Yay., İstanbul, 1984.

Ercilasun, Ahmet Bican, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara, 2008.

Fidancı, Mahmut, *Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi*, İstanbul Üniversitesi SBE. Yay., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994.

Gedik, Sadi, *Meşreb (Baba Rahîm) Mebde-yi Nûr*, TDK Yay., Ankara, 2017.

Güzel, Abdurrahman, *Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara, 2004.

Kahhar, Tahir, “Babarahim Meşreb”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, T.C. Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara, 2000, c. 15 .

Kanabaev, Cemaldin, *Baba Rahîm Meşreb'in Kişiliği, Şahsiyeti ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara Üniversitesi SBE. Yay., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

Köprülü, M. Fuad, “Çağatay Edebiyatı”, *DİA.*, Ankara, 1945, c. 3.

Kur'an-ı Kerim Meâli, haz.: Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin, DİB Yay., Ankara, 2011.

Kut, Günay, “Ali Şîr Nevâî” *DİA*, İstanbul, 1989, c. 2.

Meşreb, Baba Rahim, *Dilim Deryâ-i Nurdur*, haz.: Abdureşid Abdugafurov, Gafur Gulam Namıdagi Neşriyat, Taşkent, 2004.

Meşreb, Baba Rahim, *Kimya*, haz.: Sadi Gedik, Hiper Yayın Yay., İstanbul, 2020.

Meşreb, Baba Rahim, *Mebde-i Nur*, haz.: *Haci İsmetullah Abdullah*, Özbekistan Respublikası Fenler Akademiyası Fen Neşriyatı, Taşkent, 1994.

Nevâî, Ali Şîr, *Fevâidü'l-Kiber*, haz.: Önal Kaya, TDK. Yay., Ankara, 1996.

Nevâyî, Ali Şîr, *Bedâyi'u'l-Vasat (Üçünçü Dîvân)*, haz.: Kaya Türkay, TDK. Yay., Ankara, 2002.

Tacibayeva, M., “Meşreb”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, AKM. Başkanlığı Yay., Ankara, 2005, c. 6.

Tarlan, Ali Nihat, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara, 2001.

Tolkun, Selahittin, “Meşreb”; *Türk Kültürü Dergisi*, S. 454, Şubat 2001.

Yusufof, Celaledin, *Baba Rahim Meşreb – Mihribânım Kaydasen*, Gafur Gulam Namıdagi Neşriyat, Taşkent, 1990.